

NADČASOVOSŤ REFLEXIÍ MARIANA VÁROSSA (k 100. výročiu narodenia)

TATIANA SEDOVÁ, Filozofický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava, SR

SEDOVÁ, T.: Timeless Reflections of Marian Váross (for the 100th Anniversary of his Birth)

FILOZOFIA, 78, 2023, No 1, pp. 59 – 70

The essay deals with the issue of topicality of thinking, themes and approaches of one of the leading figures of Slovak culture, who could never officially work in a philosophical institution. On the occasion of the centenary of the birth of Marian Váross, the essay recounts Reflections in Solitude, which in their content and treatment transcend the time they were written in. The essay also accentuates the unifying point of departure and perspective of Váross's thought, which is the philosophy of man, philosophical anthropology, and the claim of humanity as an axiological supernorm.

Keywords: Váross as philosopher – Axiology – Supernorm of humanity – Human being and creativity – Totalitarianism – Democracy – Pluralism – Ideology – Fascism – Freedom – Human rights

Osobnosť a dielo – k storočnici narodenia Mariána Várossa

Vo februári 2023 (7. 2. 1923) uplynie sto rokov od narodenia Mariana Várossa, axiológa, filozofa, teoretika a historika výtvarného umenia, estetika, vzdelanej a kultivovanej osobnosti, ktorá sa významne zapísala do kultúrnych dejín Slovenska. O periodizáciu Városovho profesionálneho intelektuálneho vývinu a celkové zhodnotenie jeho vkladu do slovenskej filozofie sa svojho času už pokúsili Ján Uher, Raisa Kopsová, jeho zásluhy o inštitucionalizáciu psychológie charakterizoval Imrich Ruisel, jeho kunsthistorické dielo analyzovali Erich Mistrík, Ivan Gerát a iní. Aké je však miesto Várossa vo filozofii na Slovensku a jeho osobný vklad do nej, keďže Váross vďaka okolnostiam celkom nefilozofickej povahy ako „profesionálny filozof“ nikdy nemohol pôsobiť? Je zrejmé, že jeho študijná príprava, bytostný naturel, ale aj problémy, ktoré ho intelektuálne zamestnávali a ktoré, neraz aj určené limitujúcimi možnosťami, tematizoval, vždy v nejakej podobe podliehali jeho filozofickému drobnohľadu. Nech už sa venoval problematike tvorivosti, povahe umeleckého diela, vzťahu medzi estetickou a umeleckou funkciou, typológii osobnosti a jej vzťahu k adekvátnosti hodnotenia, úlohe náboženstva v modernej spoločnosti, ontologickým problémom –

vzťahu bytia, reality a subjektívneho sveta, racionalite, filozofii dejín, povahe viery, typológii ľudskej činnosti, ontotvornosti lásky, etickým a iným otázkam –, všetky problémy rozvíjal v rámci svojej filozofickej pozície, ktorú sám označoval za dialektický realizmus. Jeho hlavnou črtou bol antifundacionalistický antisubstancializmus. Konštantnou črtou jeho myslenia bolo premostenie filozofie a psychológie. Táto črta jeho uvažovania je o to významnejšia, že v čase, keď sa tieto disciplíny pestovali izolovane – fakticky od rozvodu filozofie a psychológie – a keď nefilozofická psychológia, ak neberiem do úvahy povinnú jazdu marxizmu, teda teóriu odrazu, a filozofia zbavená psychológie žili každá vlastným životom (od roku 1916, keď sa psychológia vypudená z katedier postidealistickej nemeckej filozofie inštitucionalizovala a etablovala ako autonómna disciplína), Városov však psychológiu pokladal za nevyhnutnú podmienku rozvíjania, napríklad aj problematiky hodnotenia, povahy hodnoty, tvorivosti, typológie ľudskej činnosti a podobne, ich vzájomnú kooperáciu. Za mimoriadne závažný pokladám fakt, že hoci uznával a vysoko si cenil dialektiku ako metódu uvažovania, teda sokratovské ponímanie, v ktorom ide o precíznu pojmovú analýzu, odmietol dialektiku prírody, univerzálny princíp objektívnej mimoľudskej reality. Táto skutočnosť, ktorá má relevantné dôsledky pre jeho myslenie a filozofovanie, ho radikálne vyčleňuje z dobového filozofického diskurzu (napríklad v tomto smere kritizoval aj populárneho Karla Kosíka a jeho Dialektiku konkrétneho, v ktorom sa dialektika prírody, respektíve iljenkovská marxistická verzia hegelovstva pokladali fakticky až do spoločenského prevratu v roku 1989 za sine qua non a takmer posvätný grál filozofie hodnej svojho mena. Týmto zameraním išiel Városov proti prúdu. Uvedené znaky Városovej filozofickej pozície (antisubstancializmus, dialektický realizmus, antimetafyzickosť v zmysle antišpekulatívnosti, dvojdomovosť Városovho filozofovania, psychológia ruka v ruke s filozofiou, explicitné vymedzenie dialektiky ako „zákona a zložitej formy existencie všetkého ľudského“ vyúsťujú do interdisciplinarity pochopenej ako nástroj na objasnenie problémov z arzenálu čistej aj aplikovanej axiologickej problematiky (etika, estetika, právo, ekonómia atď.).

Tento presah axiologickej problematiky sa týka filozofickej a kultúrnej antropológie, idey homo creator, ktorá – hoci prevažne len v imanentnej podobe – je špeciálnym znakom Városovho filozofického úsilia. Do akej miery je tento postoj výsledkom autonómneho prístupu a recipovania podnetov Györga Lukácsa, nemeckej filozofie života, niektorých francúzskych autorov ako Mikel Dufrenne, Raymond Polin a iní, to môže rozhodnúť len precízny dejinno-filozofický a biografický výskum Városovej pozostalosti. Városov osobitý zorný uhol filozofovania, ktorý uplatnil vo svojom diele, vstupuje aj dnes napriek nepriazni osudu do nášho vedomia celým radom aktuálnych impulzov a hodnôt, ktorých odkrývanie a sprítomňovanie patrí k základným úlohám domácej filozofie. Hoci Városov sa nedožil spoločenskej zmeny, ktorú

vo svojom myslení očakával a predčasne zomrel 21. novembra 1988, jeho myšlienkový svet a ideový odkaz je zaujímavé konfrontovať s dnešnými problémami a otázkami, ktoré pred naše oči kladie história. Reflektovať a identifikovať nadčasovosť a aktuálnosť jeho filozofických reflexii sa pokúša nasledujúca esej.

Úvod

Každá spoločnosť si formuje svoju predstavu o sebe, generuje svoj sebaobraz prostredníctvom rozličných kultúrnych foriem, pričom medzi nimi patrí významné miesto literatúre, v ktorej sa odráža, ako spoločnosť sama na seba nazerá a spätne ovplyvňuje aj kultúru. V tomto zrkadlení majú špeciálnu úlohu memoárová literatúra, denníkové záznamy a príležitostné glosy, ktoré odhaľujú obraz doby odsunutej časom pod vrstvy popola histórie. V domácom kontexte takúto spomienkovú spisbu z pera filozofa, žiaľ, nepoznám, na rozdiel od sociológie.¹ Ale predsa je tu jeden živý hlas z nedávnej minulosti, ktorý mimo oficiálnych štruktúr a vo vynútenej samote komentoval, uvažoval, analyzoval fakty každodenné aj dejinné. Robil to torzovite, fragmentárne, zato precízne a z jednotiaceho filozofického stanoviska „do zásuvky“. Je to hlas Mariana Várossa, vzdelaného, kultivovaného intelektuála s rozhl'adom a nadhl'adom, ktorý – vyhostený z verejného života – písal, rozmýšľal, komentoval a rozoberal. Svetlo sveta uzreli tieto záznamy až po autorovej smrti vo vydavateľstve Bradlo v roku 1991 pod názvom *Úvahy v samote*. Reflexie o rozmanitých problémoch zostavil a do tematických blokov usporiadal Ján Uher a zároveň napísal aj zasvätené podrobné úvodné slovo o autorovi a texte, ktorý Városov nekoncepcoval ako knihu, ale písal z potreby intelektuála analyzovať a glosovať udalosti od vedy, politiky, každodenných faktov až k sebaopoznaniu, sám pre seba.

Filozofické ašpirácie a životné zvraty

Marian Városov (7. 2. 1923 – 21. 11. 1988) vyštudoval filozofiu a slovenčinu, pričom si filozofiu doplnil štúdiom psychológie. Spojenie filozofie a psychológie² poznačilo nielen jeho teoreticko-filozofické, ale aj umelecko-estetické práce.³ Postgraduálne

¹ Sociológovia vydali napríklad *Roškove denníky* (Roško 2019). Ale v slovenskom kontexte nemáme k dispozícii nič podobné ako trojzväzkové pamäti Václava Černého (Černý 1992). Odsúdený do exilu samoty, rovnako ako M. Városov, V. Černý píše: „Samota a opovržením, radím vám k nim: ve světe, v němž nám bylo dáno žít, jsou to jediné platné reakce vzdělance, nemá-li přijít o rozum a naději“ (Černý 1992, 639). Z tohto citátu je zrejmy rozdiel v duchovnom ustrojení oboch mysliteľov.

² Városovou úlohou pri inštitucionalizácii psychológie a jeho chápaním hodnôt a hodnoteniami nerozlučne spojenými s psychológiou osobnosti sa zaoberá Imrich Ruisel (2014, 131 – 142).

³ Városovove práce z dejín a teórie výtvarného umenia nie som kompetentná interpretovať. Urobili tak iní. Problematike ontotvornosti umeleckej funkcie a vzťahu medzi estetickou a umeleckou funkciou sa venuje Erich Mistrík (2014, 164 – 172). Városov pojem umeleckého obrazu v kontexte dnešných koncepcií (ikonológia, *Bildwissenschaften*) rozoberá Ivan Gerát (2014, 154 – 163).

štúdiu na Sorbonne (1945 – 1947) zakončil obhajobou rozsiahlych prác *Fanatizmus a Intuitivizmus ako teória poznania*. V rokoch 1948 – 1949 absolvoval pobyt na univerzite v Cambridgei, kde napísal filozoficko-psychologickú prácu *Človek a hodnoty*, ktorej upravená a skrátená verzia vyšla v roku 1970 pod názvom *Úvod do axiológie*.

Po návrate do socialistického Československa sa skončila aj jeho možnosť zúročiť svoje filozofické štúdiá a musel začať odznova. Preradili ho na miesto prekladateľa z ruštiny do Vydavateľstva SAV, lebo psychotechnický ústav, v ktorom pôsobil, zanikol a pracovisko pre sociológiu a psychológiu zrušili v roku 1950. V roku 1953 po vzniku SAV vznikol aj Kabinet pre teóriu a dejiny umenia, z ktorého sa neskôr sformoval ústav. Városov bol jeho riaditeľom do roku 1970; odtiaľ musel v čase normalizácie odísť a až do dôchodku (1984) pracoval ako úradník v Slovenskej národnej galérii.⁴ Paradoxom Városovho životného údely je, že nikdy nepracoval ako profesionálny filozof, hoci ním *de facto* bol, a to jednak svojím vzdelaním, intelektuálnou orientáciou, jednak svojím psychickým habitusom.

Rámce a zdroje filozofovania

Už dávnejšie som sa pokúsila určiť kľúčové vlastnosti Városovho filozofovania, ktorými sa podľa môjho názoru nielen výrazne vymaňuje z obmedzení simplifikovanej podoby marxizmu, ale ktoré ho teoreticky, a dodajme, že aj osobnostne, vzdiaľovali aj od tých generačných druhov, s ktorými zdieľal osud profesijného duchovného vyhnanstva. Ako exemplifikáciu tejto tézy pripomínam jeho polemiku s Miroslavom Kusým o Kusého úvahe s názvom *Slovenský fenomén* (Városov 1991, 170) alebo kritickú reflexiu Šimečkovej *Kruhovej obrany* (Šimečkov rozpor veľkých a malých dejín) (Városov 1991, 182 – 184), vychádzajúcej z protikladu takzvaných veľkých a malých dejín. Városov bol na jednej strane odchovaný najlepšimi výdobytkami kontinentálnej filozofie (osvietenstva, Kanta, novokantovstva, ale aj Husserla, Poppera a i.), k čomu pristupuje psychoanalýza a hlbinná psychológia; na druhej strane bol nepochybne ovplyvnený empiricky ukotveným anglosaským myslením (B. Russell), s ktorým mal osobne zažitú skúsenosť z Cambridgea, čo sa prejavovalo ako nechť a kritický postoj k špekulatívnej filozofii. Napríklad aj axiológiu koncipoval ako empirickú disciplínu vychádzajúcu z psychológie osobnosti.

Pravda, nemožno nevidieť, že okrem axiológie spojenej s problematikou tvorivosti a tvorby, ontovornosti človeka, ktorá ho zamestnávala po celý život a ktorú

Asociácia teoretikov, kritikov a historikov umenia na Slovensku zriadila cenu na počesť Mariana Városova, ktorá sa udeľuje od roku 1993. O sumarizujúce hodnotenie Városovho diela sa pokúsil Ján Uher s prevažujúcim akcentom na spoločensko-historické súvislosti a determinanty (Uher 1998). Ivan Buraj tematizoval Városove analýzy fanatizmu (Buraj 2014, 143 – 153).

⁴ Podrobne pozri úvod z pera J. Uhera (Városov 1991, 5 – 25).

rozpracúval do teoretickej podoby, jeho ontologické, metodologické, noetické, kultúrno-antropologické názory nemajú ucelenú analytickú systematickú podobu a vyznačujú sa skôr fragmentárnosťou, útržkovitosťou a esejistickým charakterom, čo im však neuberá nič na hĺbke postrehu a konzistentnosti. Šírka jeho teoretického záberu nikdy nešla na úkor argumentácie a precíznej formulácie (Sedová 2014). Jeho zakladateľský počin v podobe axiológie dodnes nenašiel patričnú odozvu a sama axiológia ako samostatná filozofická disciplína, z ktorej vyrastajú etika a estetika, ale aj ich aplikované odnože v podobe filozofie práva, je dnes v našom kontexte Popoluškou filozofie. Városovej axiológii som sa venovala na inom mieste.⁵ V tejto stati sa chcem pokúsiť identifikovať to, čo spomedzi jeho súkromných úvah a myslenia nás oslovuje aj dnes. Aktuálnosť niektorých reflexií, napríklad o cynizme, utláčajúcej sile ideológií, o viere, xenofóbii, o vzťahu etiky a politiky, totalitarizme a pluralitnej demokracii, ideáloch, fašizme, humanite atď. je vskutku ohromujúca. Autora by však táto aktuálnosť a nadčasovosť asi sotva potešila, lebo je svedectvom faktu, že mnohé z toho, čo odmietal a podrobil kritickej reflexii, nezmizlo ani po nastolení nového spoločenského poriadku po roku 1989, práve naopak.

Na Városovom myslení je prítlačlivá triezvosť, nesentimentálnosť, schopnosť zhodnotiť aj vlastný život bez patetického bolestíntva. Bezpochyby si bol vedomý, že v intelektuálnom vyhnanstve je ťažké držať krok s intelektuálnymi výdobytkami vedy, bez dialógov, diskusií a polemík intelekt nemá možnosť činného sebauplatnenia, a práve tento fakt niesol ťažko a s pocitom trpkosti. Je azda túžba po sebarealizácii atavizmom, egoizmom, produktom individuálneho sebauvedomenia? „Takto i mňa trápi a zožiera vedomie strácaných mesiacov a rokov, vedomie nerealizovaných myšlienkových projektov, na ktoré som sa pripravoval, vedomie zapadania tohto času v prepahlisku dejín. Lútujem, že nie som umelec, ktorý takéto obdobie prekonáva ľahšie“ (Városov 1991, 205).

Kantovský motív – supernorma humanity

Pri čítaní inej memoárovej literatúry z pera historika Arona Jakovleviča Gureviča som narazila na citát, ktorý mi osvetlil a priblížil ten Városov kľúčový ideový fundament, ktorý spája a premoštuje jeho úvahy, poznámky, glosy na akúkoľvek tému z jednotnej osobnej perspektívy. „Lidské pravdy jsou vždy a nevyhnutelně antropologické. Pravda, která se rodí v lidských hlavách, vládne lidským srdcím a vede lidi ke skutkům, se nemůže nezabarvit emocemi, orientací na určitý cíl, a dokonce i estetickými tóny. Nemá smysl truchlit nad ztrátou její ‚chemické čisté‘ neutrality, kterou ani nikdy neměla! Aby mohla sloužit lidem, musí pravda, věda dýchat jejich vzduch, nasát do sebe jejich snahy a vášně. Je špatné, když se věda mění v prostitut-

⁵ Pozri Sedová (1998, 424 – 435).

ku, ale slepé panenství, jež se bojí všeho pozemského, je neplodné“ (Gurevič 2007,193). Týmto svorníkom a základom Városovho myslenia bola filozofia človeka, filozofická antropológia, ktorá ideu humanity kladie ako supernormu a v kultúre vidí kultivujúcu ontotvornú silu. A pokiaľ ide o existenciu a esenciu človeka, Váross prítakáva výroku Malenbrancha, že: „Spomedzi všetkých ľudských vied je veda o človeku najdôstojnejšia: a jednako táto veda nie je ani najpestovanejšia, ani najdotvorenejšia z tých, čo máme“ (Váross 1991,82). Napadá mi rečnícka otázka, čo by asi autor adresoval rozličným stúpencom transhumanizmu, ktorý supernormu humanity zhodili zo stola.

Pojem a jav ideológie

Várossa zamestnával aj nezmieriteľný protiklad totalitarizmu vo všetkých jeho podobách a pluralitnej demokracie, pričom reflektoval a jasne opísal úskalía ideológie. Dodávam, že akejkolvek. Dnes, keď neoliberalizmus, ktorý sa prezentuje ako jedine možná neideologická alternatíva sociálneho a svetového priadku, podryva aj svoje vlastné východiská, pôvodné normy a ideály, z ktorých sa liberalizmus zrodil, a oslavuje premrštenú jedinečnosť a individualizmus, je Városova diagnóza o zhubnosti a deštruktívnej sile vyostrenia ideológie potvrdená. Aj pluralizmus spoločensko-politickej koncepcie môže viesť k anarchizmu, agresivite, exhibicionizmu a odvolávaním sa na maximum individuálnej slobody sa uvoľňuje disciplína a nastáva morálny non-konformizmus, kultúrne obrazoborectvo, aby som parafrázovala Városovo uvažovanie. „Výsledok a následok? V úsilí vyhnúť sa totalistickým ideológiám upadla spoločnosť do otroctva totalizmu zásady ‚všetko je dovolené‘. [...] Prakticky to znamená, že k doterajším totalitným ideológiám ovládajúcim domény politiky a náboženstva nastúpila totalitná ideológia anarcholiberalistickej kultúry v jednotlivých umeniach, v životnom spôsobe, vôbec v móde“ (Váross 1991, 139). Tieto slová napísal ako hypotetickú diagnózu a zoči-voči súčasným takzvaným *cancel culture* a *wake culture* to boli prorocké slová. Asi by sa musel neveriacky pozerieť na slovenskú politickú scénu, ktorá za tridsať rokov vlastnej štátnosti nevyprodukovala pragmatického, múdreho a morálne zodpovedného politika. „Ľudia majú smolu, že svoje osudy vložili a vždy znovu vkladajú do rúk politiky a politikov. Bolo by dobre, keby sa politikmi stávali najlepší spomedzi nás. Sem-tam sa aj pritrafí, že niektorá politická osobnosť dorastie v zrelom veku na múdreho človeka, ktorý si vypestuje nielen pragmatickú šikovnosť, ale aj morálnu zodpovednosť a cit pre metakritickú kontrolu svojich cieľov a prostriedkov“ (Váross 1991, 165). Na margo politikov hovorí, že je to syntetický nedouk neschopný sebareflexie o svojej obmedzenosti. Aké výstižné a pri pohľade na slovenské politické spektrum až mrazivo trefné. A nijaké ružové vyhliadky, lebo: „Na politiku sa hodí ten, čo s osobnou vervou (či už fanatického alebo egocentrického pôvodu)

premieňa parciálnosť svojej optiky na univerzálnosť svetonázoru pre všetkých. Preto je ľudstvo odsúdené, pokým ho budú viesť politici, kymácať sa od mantinelu k mantinelu, od jednej parciálnosti k druhej“ (Városov 1991, 165 – 166). Városov trápili aj otázky ľudských práv, najmä občianskych, ktoré mu režim upieral, otázky mieru ako ceny za základné slobody a elementárnej občianskej dôstojnosti. Bol si vedomý hlasov, podľa ktorých východiskom z krízy (pokazenej socialistickej revolúcie; poznámka T. S.) by mala byť tretia svetová vojna, a je rozhodne proti: „Všetko sa vo mne proti takémuto riešeniu vzpiera. Podobnú alternatívu môže vysloviť iba ten, kto prežil poslednú vojnu ako ulievak, s hrudou plnou metálom, alebo niekto z mladých, čo si realitu vojny predstavuje podľa filmov, ktoré sú strašné, ale sa ich netýkajú“ (Városov 1991, 94). Spolu s vojnou Városov odmieta aj revolúciu, lebo usmrcuje tiež, mravne, osobnostne, občiansky (Városov 1991, 94). No dnes, keď má Európa k tretej svetovej vojne veľmi blízko a „mier“ sa stal priam neslušným slovom, oplatí sa zamyslieť nad Városovým varovným vyjadrením na margo vojny a jeho nechuti priťakať revolúciu, ktorú *nolen-volens* vždy sprevádza násilie. Tieto pasáže osobne vnímam ako výzvu zhodnotiť vývoj Slovenskej republiky za ostatných tridsať rokov bez otrepaných fráz o takzvanom úspešnom príbehu, nezaujato a bez ideologických barličiek mocenských elít.

Iracionalita človeka a sirény fašizmu

Pozoruhodné je aj Városovo presvedčenie podopreté znalosťami z psychológie, že smerom k spoločenskému poriadku treba vziať do úvahy aj iracionalitu človeka, ktorá by sa mala stať poznaným a kalkulovalateľným faktorom spoločenskej skutočnosti. K tomu je nevyhnutné nájsť aj adekvátnu mieru disciplíny v demokracii. Tento aspekt – fenomén iracionality – je v súčasnosti predmetom mnohých výskumov empirických vied o človeku, najmä kognitívnej psychológie, ktorá kritizuje filozofiu, že zotrúva v aristotelovskej paradigme o rozumnosti človeka a racionalite uvažovania (Jonathan Haidt, Hugo Mercier, Dan Sperber a i.). Városov jasnozrivo videl a chápal, že sila a nebezpečie totalitarizmu tkvie v jeho využívaní a zaangažovaní iracionálnych stránok človeka, čo v dejinách nadobúdalo formu rozličných ideologických fanatizmov. V tejto súvislosti je podnetná aj jeho analýza fašizmu ako totalitnej ideológie a politickej praxe, ktorá sa vymyká bonapartistickému marxistickému výkladu fašizmu a definícii Kominterny, optike politických, sociálnych a hospodárskych dejín. M. Városov však chápal fašizmus ako jav spojený s modernou, jednak akcentoval jeho ideologický program, ktorý je svojou podstatou iracionálne zameraný „proti celostnosti antropologických a spoločensko-ľudských vlastností“. Iracionalita sa racionalizovala a vytvorila sociálne účinný manifest, program, ktorý zapáli jadro sociálnej skupiny. Városov zaujíma otázka príčin fašizmu a jeho aspekty, stránky, napríklad snaha

o homogenizácii osobnosti a manipulačné techniky, pričom sirény fašizmu sa dajú identifikovať v minulosti aj v súčasnosti. Városov uvažuje o psychologicko-sociálnom podhubí, ktoré predstavuje stavebný materiál pre fašistické hnutie. „Fašistické spoločenstvo je teda, nazdávam sa, také, ktoré je (chce byť) zomknuté, úderné a bezvýhradne poslúchajúce ako elitná vojenská jednotka, ale navyše je oduševnená iracionálnou ideológiou racionalizovanou do programového učenia, doktríny politickej revolúcie či reformy. [...] Fašizmus je sociálna deviácia a produkt falošného vedomia neschopného vidieť určitý jav v sociálno-historickom makrokontexte: aby sa mohol tento jav riešiť, musí sa tejto úlohe podriadiť záujmový svet a akčný potenciál každého jednotlivca a celej spoločnosti“ (Városov 1991, 180 – 181). Bez kontaktu s historikmi a inými odborníkmi, bez možnosti konfrontovať dokumenty v samote svojho sociálneho vyhnanstva Városov premýšľal na malej ploche o fašizme v roku 1984 spôsobom, ktorý ma blízko k dnešným pokusom o uchopenie tohto fenoménu a jeho pojmu (napríklad Roger Griffin s jeho definíciou fašizmu ako revolučnej formy nacionalizmu, založenej na ideí znovuzrodenia rasy alebo národa). Tieto Városovove zhustené a prenikavé reflexie o fašizme by si rozhodne mali v rámci svojej profesionálnej prípravy preštudovať domáci žurnalisti, politológovia a propagandisti, ktorí spôsobili dnešnú infláciu slova fašizmus a týmto slovom nálepkujú čokoľvek, čo neladí s ich hodnotovým a ideovým stanoviskom.

Tvorivosť

Človek je podľa Városova kreatívna bytosť, práve tvorivosť ako univerzálna vlastnosť človeka robí z vecí niečo viac, než boli pred ním. Tvorivosť je vlastnosť „prisvojovať si materiálne veci ako fenomenálne objekty potenciálne veľmi rozmanitých podôb, štruktúr, významov, funkcií, hodnôt a pod. Inherentnou vlastnosťou tejto univerzálnej tvorivosti je však aj jej buď potenciálna, buď realizovaná protirečivosť prejavujúca sa v tom, že to, čo je jednému človeku (alebo v tejto chvíli) čímsi kladným, obohacujúcim, vzrušujúcim atď., to je inému človeku (alebo v danej chvíli) čímsi záporným, odpudivým. Tvorivosť človeka sa prejavuje nielen v ‚tvození‘, teda v čomsi konštruktívnom, život alebo životné prostredie zmocňujúcom, ale aj deštruktívnom, život alebo životné prostredie ničiacom“ (Városov 1991, 211). Toto ponímanie tvorivosti je inšpiratívne a vymyká sa spomedzi prístupov, ktoré tvorivosť spájajú s konštruktívnu a v zmysle pozitívnych hodnôt orientovanou ľudskou činnosťou.

Sloboda a ľudské práva

Problematika ľudských práv, občianskych práv a slobody bola alfou aj omegou Városovho filozofického myslenia o rozmanitých otázkach, a ako sám vraví, bol to

jeho centrálny problém (Váross 1991, 166). V otázke slobody jasne vedie demarkačnú čiaru medzi slobodou ako psychologickým problémom a politickým pojmom slobody, pričom rozlišuje slobodu v zmysle psychickej potreby, presadenia individuálnej vôle, akcienschopnosti a medzi psychologické kritériá zahŕňa aj absolútnu nečinnosť a konštatuje, že vystupňovanie tejto slobody do absolútnej nezávislosti a neviazanosti značí vlastne zrušenie slobody ako potreby. Na druhej strane „sloboda je však predovšetkým postulát, teda určitá finálna i ideálna predstava, akási anticipujúca schéma, v mene ktorej človek a ľudia podnikajú určité činy. Problém je v tom, že táto predstava môže byť reálna aj utopická, môže byť vo svojej realnosti agresívna, ale môže byť vo svojej utopickosti neškodne okrídlujúca, zušľachtľujúca. To všetko je vec konkrétneho prípadu, situácie, stavu spoločnosti a pod.“ (Váross 191, 167). Váross vymenúva a charakterizuje interné osobnostné faktory (napríklad vek, typológiu osobnosti, svetonázor) aj externé faktory dané dobou a spoločnosťou (spoločenský režim, hierarchia spoločenských jednotiek), ktoré limitujú predstavu o slobode ako absolútnej nezávislosti. Na tomto pozadí vykresľuje aj ľudské typy podľa toho, ako uplatňujú, prakticky realizujú a chápu princíp slobody (dominantné typy – anarchista, liberál, lojalista, fanatik). Hoci Váross venuje veľkú pozornosť problematike osobnostných dispozícií, temperamentu, intelektuálnych predpokladov pre nejakú formu slobody a neslobody, vie, že „jadro problému slobody súvisí s formami spoločenských režimov. Ony rozhodujú o tom, ako sa prisluguje právo v tej-ktorej spoločnosti (respektíve v jej sociálnych zložkách až po jednotlivú osobnosť)“ (Váross 1991, 169). Inšpiratívnosť Városových úvah vynikne, ak tematizovanie tejto problematiky porovnáme s dnešnými výkladmi slobody v intencii akcentu na autonómiu subjektu alebo jeho autentickosť. Naznačené ponímanie fenoménu a pojmu slobody Várossa smerovalo k otázke nezmieriteľného rozporu medzi totalitnými a pluralitnými režimami, pričom si nezakrýva oči ani pred problematickosťou pluralitnej demokracie, v ktorej je kľúčová otázka uplatňovania práva a v tomto rámci aj jednotlivých práv a slobôd. „O čo ide, je adekvátna forma vládnutia, adekvátna forma poriadku, taký spôsob uplatňovania práva, ktorým sa zabezpečí vyváženosť medzi slobodou a lojalitou, slobodou a disciplínou“ (Váross 1991, 169). Váross konštatuje, že to nie je len vec politická, právna a sociálno-psychologická, ale ekonomická záležitosť. V dnešnej situácii, keď liberálna demokracia je v kríze a ekonomické problémy valcujú aj občianske slobody v takzvaných vyspelých demokraciách, je Vároossovo hľadisko nanajvýš inštruktívne.

Navzdory osudu

A nakoniec možno to najvýznamnejšie z Városovho odkazu; jeho vernosť a viera v humanitu ako normy stelesňujúce antropologické konštanty ľudskej existencie,

ktoré vyzdvihujú človeka z čirej animálnej, biologickej existencie smerom k duchovnej realite, ktorou človek transcenduje „svoju živočíšnosť, prízemnosť, sebeckosť, bezohľadnú agresivitu“ (Városov 1991, 128). Z hľadiska svojej predstavy o supernorme humanity Városov posudzuje aj rozmanité viery nielen náboženské (nech je to viera v stvoriteľa, silu riadiacu vesmír, nesmrteľnosť duše, metempsychózu, historicitu kontinuity a pokrok), akékoľvek inštitucionalizované podoby viery a prízvukuje, že humanita by sa mala klásť nad tieto podoby, ktoré si nárokujú na univerzálnu pravdu a aj totálnu moc. Humanita ako norma patrí k ideálnemu svetu a napokon aj viera v sebe zahŕňa protirečivosť, lebo: „Všetko doposiaľ povedané smerovalo k zdôvodneniu názoru, že treba odlišovať viery, ktoré plnia svoju osobnostne-duchovnú funkciu od vier, ktoré ju neplnia, alebo jej výslovne odporujú. Sú viery ušľachtilé, ktoré prehlbujú duchovné vedomie človeka, jeho vzťahy k iným ľuďom a k realite vôbec, zmysel jeho života. To sú viery produkujúce a potencujúce skutočný humanizmus a medziľudskú toleranciu“ (Városov 1991, 133). Táto supernorma humanity je jednak metakritickým imperatívom, ale aj axiologickým *a priori*. Toto životné krédo Városova sa vinie ako červená niť celým jeho dielom a dodávam, že sa ho usiloval naplniť aj vlastným životom (Városov 1991, 99).

Záver

Vitalita a aktualita Városových reflexií spočíva podľa môjho názoru jednak v témach, okolo ktorých oscillovalo jeho myslenie, ktoré svoju nadčasovosť osvedčujú aj dnes, jednak v hutnom a zovretom výraze, pričom ich fragmentárnosť a stručnosť nejdú na úkor premyslenosti a precíznosti artikulácie. Domnievam sa, že podnetnosť reflexií, poznámok, skíc a úvah Városova pramení v jeho antropologickom axiologickom prístupe k svetu, čo je tým, čo umožnilo transcendovanie historicko-sociálneho obmedzenia doby aj osobnej skúsenosti. Jeho nástojenie na humanite a akcentovanie supernormy humanity napriek všetkému a viera v tento absolútny korektív je niečo, čím sa jeho myslenie v samote a bez možností dialógu s inými líši napríklad aj od monumentálnych memoárov Václava Černého, ktorý explicitne artikuloval svoje rozčarovanie a pesimizmus z ideálov humanity.

Városov je rozhodne postava, ktorá otvárala európske obzory, a hoci nikdy nepracoval v oficiálnej inštitúcii ako filozof, bol ním v najlepšom zmysle slova. Je smutné, ale zároveň príznačné, že takéto osobnosti sú v našej akademickej obci obchádzame a širšej kultúrnej verejnosti zostávajú viac-menej neznáme. Táto stať je pokusom demonštrovať, že hoci Marian Városov je mŕtvy, jeho filozofické dielo mŕtve nie je. Hoci fragmentárne, jeho ideový odkaz má čo povedať aj dnešnému cynickému a pokryteckému svetu. Hoci jeho vkladom do slovenskej filozofie sa venovali v deväťdesiatych rokoch napríklad Ján Uher (1998, 416 – 442), Raisa Kopsová (Kopsová, R. – Kusá, J.

1993), Ivan Buraj (2014), v tejto stati som sa zamerala na tie otázky z Városových reflexií, ktoré sú aktuálne a podnetné v súčasných sporoch a polemikách. V tomto smere je jeho prínos nedocenený a zasluhuje si, aby sa k nemu mladšia generácia vrátila a oboznámila sa s jeho myšlienkovým svetom. Jeho filozofiou preniknuté poznámky vznikali príležitostne z potrieb intelektuála vyjadriť sa aspoň do zásuvky, keďže zverejniť svoje myšlienky nemohol. Je smutným faktom, že žil svoj intelektuálny život v samote, ktorá bola vynútená, ale nebola provinčná, napriek dobovej nehybnej duchovnej atmosfére. Reflexie možno čítať aj ako svedectvo o zápase autora s dobou, aj ako autoportrét mysliteľa, ktorý ani ako vyobcovaný z verejného kultúrneho života neprestal uvažovať, analyzovať a písať, pričom jeho texty nezrkadlia jeho osamotenosť v jeho trinástej komnate vo veži zo slonoviny, ale odrážajú dobu a autorovo neúnavné úsilie o porozumenie nielen historickým, ale aj každodenným udalostiam. Samozrejme, mnohé z jeho názorov sa prežilo, ale to, čo ostáva, je čímsi, na čo sa oplatí nadviazať. Pokúsila som sa v kocke zhrnúť tie problémy, ktorých náčrt a riešenie sa ponúka aj dnešku. Rada by som verila, že Városove *Úvahy v samote*, ich filozofický rozmer nepostihne osud obrazov zavesených v tmavej pivnici, lebo taká je filozofia, ktorá neprenikne do života, aby som parafrázovala slová Vajanského o literatúre. V tomto smere profesionálni filozofi, a najmä historici filozofie na Slovensku majú čo dobiehať.

Literatúra

- BURAJ, I. (2014): Malá štúdia o fanatizme (na motívy veľkej štúdie Mariana Várossa o fanatizme). *Filozofia*, 69 (2), 143 – 153.
- ČERNÝ, V. (1992): *Paměti 1945 – 1972*. Brno: Atlantis.
- GERÁT, I. (2014): Városov pojem umeleckého obrazu vo svetle súčasných vied o obraze. *Filozofia*, 69 (2), 154 – 163.
- GUREVIČ, J. A.: (2007): *Historikova historie*. Praha: Argo.
- KOPSOVÁ, R. – KUSÁ, J. (eds.) (1993): *Jeden a všetky životy Mariana Várossa*. Bratislava: Filozofický ústav SAV.
- MISTRÍK, E. (2014): Marian Városov o umeleckej funkcii. *Filozofia*, 69 (2), 164 – 172.
- RUISEL, I. (2014): Marian Városov v kontexte slovenskej psychológie. *Filozofia* 69 (2), 131 – 142.
- SEDOVÁ, T. (1998): Axiológia M. Várossa – východiská a perspektívy: In: *Dejiny filozofie na Slovensku v XX. storočí*. Ed. Kollar, K. – Kopčok, A. – Pichler, T. Bratislava: Infopress, 424 – 435.
- SEDOVÁ, T. (1998): Marian Városov, heslo. *Slovník českých filozofů*. Hlavný redaktor: Jiří Gabriel. Brno: Masarykova univerzita, 610 – 611.
- SEDOVÁ, T. (2014): Városove pohľady na filozofiu – pokus o rekonštrukciu. *Filozofia*, 69 (2), 173 – 177.
- TURČAN, L., KLOBUCKÝ, R. (vedeckí redaktori a zostavovatelia) (2019): Róbert Roško 1963 – 1995. *Denníky sociológov 2*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, Iris.
- UHER, J. (1991): Úvaha nad úvahami. *Úvahy v samote*. Bratislava: Bradlo, 5 – 25.
- UHER, J. (1998): Prínos Mariana Várossa do slovenskej filozofie. In: *Dejiny filozofie na Slovensku v XX. storočí*. Ed. Kollar, K. – Kopčok, A. – Pichler, T. Bratislava: Infopress, 416 – 423.

- VÁROSS, M. (1991): *Úvahy v samote*. Bratislava: Bradlo.
VÁROSS, M. (1970): *Úvod do axiológie*. Bratislava: Epoque.
VÁROSS, M. (1989): *Od tvorivosti k tvorbe. Teória estetickéj a umeleckej praxe*. Bratislava: Tatran.

Stat' vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0049/20: *K idei ľudských práv: koncepty, problémy, perspektívy*.

Tatiana Sedová
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
811 09 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: tanasedova@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1888-9592>